

КЊИЖЕВНИ ПОКРЕТИ И СТРУЈЕ У ПРВОЈ ТРЕЋИНИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Културна сцена Европе у првим деценијама двадесетог века одражавала је сва она друштвена, економска и морална посрнућа у којима су се затекли европски народи пред почетак и током трајања Првог светског рата, а нарочито након њега. Уметничко стваралаштво, као у ранијим епохама, представљало је одраз слике света и времена, а та слика није била нимало ласкава. Међутим, колико год да је незадовољство стварношћу било опште и заједничко свим уметницима, толико су одговори на њега били различити. Оно што је те различите видове уметничког обликовања незадовољства, побуне, тежње ка променама (и на друштвеном и на уметничком плану) повезивало био је један суфикс – **изам**. У основи јединствен уметнички отпор према бесмислу, деструкцији, безакоњу, неморалу, рату... створио је читав низ различитих уметничких покрета и праваца, међу којима се истичу фовизам, кубизам, футуризам, имажинизам, експресионизам, дадаизам, надреализам...

Као и у епохи модерне, уметнички преврат се прво догодио у сликарству, да би се потом прелио у књижевност и остале видове уметности. (*У Француској се 1905. појавио ликовни правац фовизам, из њега се у Немачкој развио експресионизам којем су се прикључили књижевници и други уметници, а тај ток се само настављао и гранао...*)

Кубизам

Корени кубизма налазе се у сликарству и начину размишљања импресионисте Пола Сезана, који је у својим медитацијама о визуелном свету, видљиву стварност рашчлањавао на геометријске облике, коцку, ваљак, лопту (назив је настао од речи *kubus* – коцка). Прва дела овог правца појавила су се крајем прве деценије двадесетог века, као реакција на *фовизам*. Кубисти су желели потпуни раскид са миметичким (подражавалачким) приступом стварности. У настојању да проникну у суштину света који су приказивали и дају његову свеобухватну слику, почели су да га рашчлањавају, а потом симултано приказују уочене целине (својеврстан аналитичко-синтетички приступ стварности).

Међу књижевницима, кубизму су били наклоњени песници склони експериментима и изражавању у различитим медијима, али и различитим уметничким правцима, попут Жана Коктоа (песник, аликар, драматург, критичар уметности...)

Жорж Брак, „Жена“

Кубисти су у књижевност уносили нове, неочекиване слике, графичко обликовање текстова, изостављање интерпункције.

Много веће домете кубизам је постигао у подручју сликарства него у књижевности, али је веома утицао на начин размишљања нових младих писаца.

Најпознатији кубисти сликари су **Пабло Пикасо** и **Жорж Брак**, а међу књижевницима који су се опробали у овом правцу издвајају се **Жан Кокто**, **Блез Сандрар**, **Гијом Аполинер**.

Футуризам

Међу првим књижевним правцима који су своје постојање осведочили објављивањем уметничког програма (*манифеста*) био је футуризам. Оснивач и идеолог овог уметничког правца био је Италијан **Филипо Томазо Маринети**. Своје идеје о уметности новог времена Маринети износи у Манифесту футуризма, који објављује 1909. године у престижном париском часопису „Фигаро“.

Већ у самом називу правца (латинска реч *futurum* – будућност) најављује се раскид са прошлошћу, а то је, по мишљењу Ф. Т. Маринетија, значило и потпуни раскид са традицијом и важећим вредностима (на културном, друштвеном, политичком, филозофском, моралном и сваком другом плану). Футуризам је најављивао уметност новог доба усклађену са ритмом нове технолошке ере, испуњену бунтом, дрскошћу, немиром, захукталом брзином, звуком мотора, машина, авиона, уметност која се агресивно обрачунава са стварношћу и стреми у будућност.

Футуристе је импресионирала физичка снага, моћ, енергија, агресивност и на бизаран начин их је надахњивала идеја о рату као „јединственој хигијени света“ . Истицали су супериорност мушкарца, величали „лепоту борбе“, ниподаштавали значај културних институција (школа, музеја, библиотека...) и пропагирани милитаризам. Њихове идеје послужиле су као уметничко поткрепљење фашистичког покрета у Италији.

Умберто Боцони, футуризам

Осим што је запажен по деструктивним политичким последицама и запамћен као агресиван антихумани и антикултурни покрет, италијански футуризам није за собом оставио велика уметничка остварења.

За разлику од италијанског, футуризам који се развио у Русији имао је нешто другачију оријентацију и постигао значајнији уметнички домет.

Руски футуризам био је револуционаран, али није у себи садржао милитаристичке идеје. Његова критичка оштрица била је усмерена против класне неједнакости, суровости владајуће класе, тлачења и ниподаштавања радника и сељака и у својој основи био је окренут хуманим вредностима. Главни представници руског футуризма били су Владимир Мајаковски и Велимир Хлебљиков, а основна енергија која их је надахњивала била је енергија побуне. У својој поезији дрско су се обрачунавали са малограђанштином и духовном учмалошћу и своју јавну реч употребљавали су као „шамар грађанском укусу“. Раскринкавали су лицемерје, лажни морал и помодарство, духовну чамотињу и инертност грађанске класе и провокативно у књижевност уносили живи улични језик (укључујући и вулгаризме), градили неолигизме, па чак и бесмислене речи или „заумни језик“, користили оноματοпеје... Њихов бунт је превасходно био социјално мотивисан (инспирисао их је пролетерски покрет и борба за праведно друштво), што се огледало у њиховом избору тема и мотива, али су, нарушавајући друштвене стереотипе,

уносили преокрет и у поезију. Осим слободног и nonchalantног односа према језику, увели су и неку врсту анархије у метрику: ломљење стиха, степенасто обликовање песама, нарушавање ритма...

Осим футуризма, у Русији је у исто време постојао и покрет краћег даха и утицаја – **имажинизам**, коме је припадао песник **Сергеј Јесењин**.

Плакат са стиховима Мајаковског

Експресионизам

Експресионизам се првобитно појављује у Француској (*фовизам*) као уметнички одговор на импресионистичко сликарство које су нови уметници сматрали млаким и неусклађеним са истинским доживљајем новог века. Нова историјаска епоха најављивала је кошмаре и трауме, а импресионисти су задржавали емоционалну дистанцу према стварности која их је окруживала. Експресионисти су желели да изнесу на видело своје фрустрације, да се побуне и изразе свој лични став. Прави замах и потпун израз експресионизам добија у Немачкој одакле се ширио по остатку Европе. Символ експресионистичког сликарства, али и експресионизма као правца у целини је слика „Крик“, Едуарда Мунка. **Крик** је најадекватнија реч за именовање ужаса, доживљаја беде, беспомоћности, незадовољства младог човека у предвечерје рата и свих облика кризе који из њега проистичу.

„Крик“, Едуарда Мунка

Термин експресионизам (латинска реч *expressio* - изражај, израз) ушао је у употребу кроз текстове ликовне критике, а касније га користе и књижевници у дефинисању свог уметничког правца. Књижевни програм експресионизма уобличили су немачки књижевници Херман Бар и Готфрид Бен.

Осим што су негирали уметнички однос импресиониста према стварности, експресионисти су имали читав низ одлика по којима су се препознавали. И у сликарству и у књижевности то је превасходно био силовит, снажан израз испуњен светлошћу и јарким колоритом. Млади уметници желели су да их сви виде, чују и озбиљно схвате, јер је порука коју су упућивали била од општег значаја.

По чему се експресионизам препознавао?

- Доживљај ужаса пред посрнућем цивилизације (огољавање тешких социјалних последица индустријализације, друштвеног раслојавања, ратног метежа...),

-антиратно расположење,

- саосећање према свеопштој патњи човечанства,
- оштра критика накарадних појава у институцијама друштва (политици, законодавству, војним круговима, образовном систему, здравству,...),
- одвратност према лажном сјају велеградског живота у чијем се наличју крије беда, глад, болест, морално посрнуће...
- презир према отуђеном и емоционално изобличеном урбаном човеку,
- осећање безизлаза, очај, дезоријентисаност,
- интересовање за ружне и непријатне теме (пороци, проституција, морална изопаченост, похлепа, умоболност, мржња, болести зависности – алкохолизам, дрога...),
- уметничка потрага за просторима среће (што даље од ужаса стварног света),
- препуштање стваралачкој екстази,
- настојање да се уметнички обликују и изразе најдубља стања душе, унутрашњи доживљај света (експресија).

Стилске карактеристике експресионистичке уметности огледају се у упечатљивости, енергичности и слободи уметничког израза:

- јарке боје (плаво, зелено, црвено...) и рефлексije светлости, и у сликарству и у стилским фигурама књижевности, дочаравају и осветљавају унутрашња стања уметника,
- убрзан, динамичан ритам реченице,
- слободни стих, грађење ликовних форми распоредом и дужином стихова (А. Б. Шимић, *Опомена*)
- честа употреба **градације, персонификације, синестазије** (преплетеност чулних доживљаја као одраз јединственог доживљаја света)

Најзначајнија уметничка остварења у овом правцу за собом су оставили **Франц Кафка, Бертолд Брехт, Оскар Кокошка, Макс Брод, Георг Тракл, Херман Бар, Франц Верфел, Ернст Толер, Хајнрих Ман.**

Међу балканским песницима посебан значај су имали **Милош Црњански, Растко Петровић, Станислав Винавер, Мирослав Крлежа и Антун Бранко Шимић.**

Дадаизам

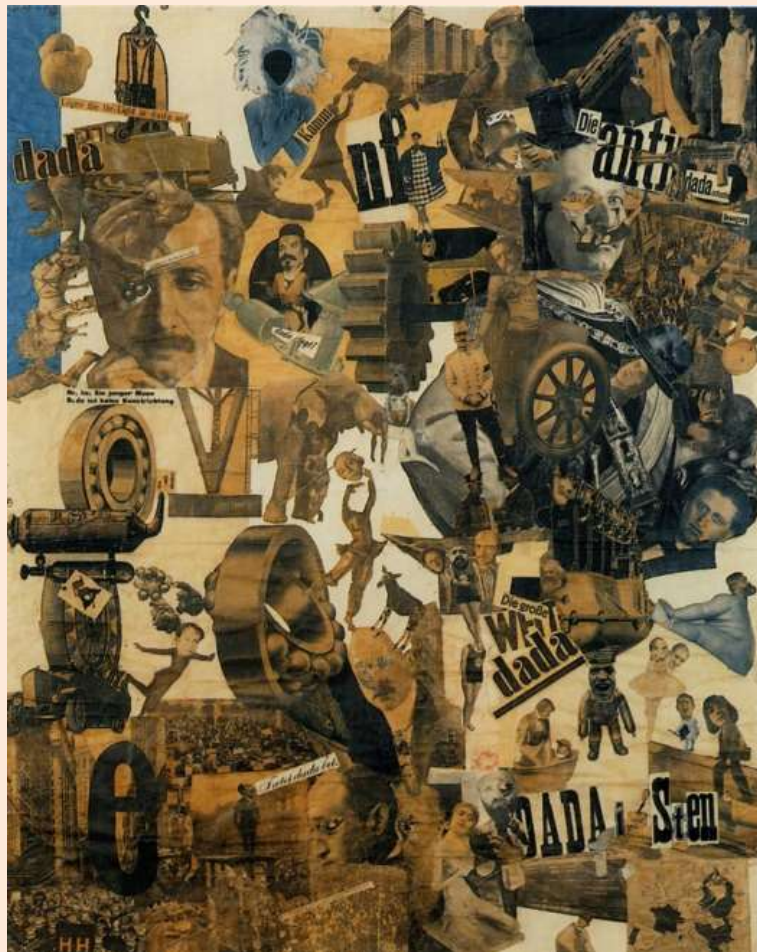
Дадаизам је можда најексплицитнији израз побуне против друштвених апсурда, па је зато апсурд једна од битних одредница овог правца. Настао је у Цириху 1916. године, у жеку Првог светског рата и представља директан одговор на бесмисленост не само рата, већ и људског понашања у целини. Оснивач овог правца је Тристан Цара, песник румунског порекла који се настанио у Цириху. Заједно са групом истомишљеника основао је кабаре „Волтер“ у којем су јавно изражавали и своје политичке ставове и свој уметнички програм, чиме су се излагали опасности и политичком прогону.

Свој став према свету дадаисти су симболично изразили већ самим начином избора свога имена. Насумичним одабиром из француског речника, пред њима је искрсла реч **дада** (*da-da* је израз дечијег тепања и означава деминутив *коњић*; исто што и *ђи-ђи* у српском језику).

У свом уметничком програму, али и у јавним наступима, они ће то детаљно и сликовито образложити. Инфантилност у поступцима за њих представља одраз несвесне деструкције која све своди на бесмисао. Ако у људским поступцима нема логике, онда нема потребе да је буде ни у уметности.

За уметност су иронично говорили да је то само апотекарски изум за будале, и објашњавали да је њихов **Дада** заправо *тројански коњ* постојећег друштва, а дадаизам само један вид антиуметности, једно велико ништа.

*„Ми смо против свих принципа,
уметност је апотекарски продукт за будале.
Све што је бесмисленије то је боље...
Дада неће ништа, ништа, ништа.
Она ствара само да би публика рекла: ми не разумемо ништа, ништа,
ништа.*

Дадаистички колаж

Дадаисти сами не представљају ништа, ништа, ништа и без сумње неће постићи ништа, ништа, ништа!

Осим раскида са конвенцијама и логиком, дадаисти у књижевност уводе и деструкцију према језику као основном изражајном средству:

-инфантилно, етимолошко и асоцијативно поимање смисла речи без обзира на њихово стварно значење,

-конструкција уместо креативности и инспирације (грађење песама *из шешира*, од фрагмената текстова различитог порекла),

-бесмислени језички изрази...

На ширем плану дадаисти су свој став изражавали кроз јавне „испаде“ који су били опасни по њихову егзистенцију (изругивање са нацистичким симболима и слично). Ово време обележиле су скулптуре сподоба Марсела Дишана, као својеврсно огледало изопачене људске природе. Као и експресионисти, били су прогоњени због друштвене и политичке ангажованости своје уметности.

У њиховом порицању смисла, реда, логике, садржана је најгрубља иронија и побуна против људске неспособности да се схвати суштина, против бесмисла, нереди и алогичности. Мада су порицали сваки смисао свега што су чинили, то је била озбиљна провокација упућена људском разуму који треба да се запита над самим собом. Да је то тако потврђују и објашњења Тристана Царе:

"Дада је настала из моралне потребе из неутољиве жеље да се постигне апсолутни морал, из дубоког осећаја да би човек, који је у средишту свих творевина духа, морао потврдити своју надмоћ над осиромашеним спознајама о људској битности, над мртвим стварима и лоше стеченим добрима. Дада је настала из побуне која је у то доба била заједничка свим младима из побуне која је од појединаца тражила потпуно прихватање потреба своје природе, без обзира на историју, на логику..."

Најизразитији представници овог правца, осим **Тристана Царе**, били су **Ханс Арп**, **Хуго Бал**, **Рихард Халсенбек**, **Марсел Дишан**, **Филип Супо**... У српској књижевности њихов представник био је **Драган Алексић**.

Надреализам

На појаву надреализма (француска реч - *surréalisme*) у великој мери је утицао дадаизам, чији су се главни представници Тристан Цра и Ханс Арп преселили у Париз склањајући се од прогона. Али није само то био узрок потраге за новим изворима уметничке инспирације и новим уметничким изразом. Осим утицаја дадаиста и немирења са дубоким расцепима и противречностима у друштву тог времена, па и у човеку самом (што је

представљало заједнички подстицај за све уметнике авангарде), на појаву новог правца утицале су и нове теорије о људској подсвести, аустријског психијатра и психоаналитичара Сигмунда Фројда.

Родоначелник новог правца био је француски писац **Андре Бретон**. Млади писци окупљени око часописа **Литература** изражавали су отпор према традицији и критиковали уметност ранијих епоха, али нису у потпуности порицали све што је стварано у прошлости. Теме из подручја оностраног, мистерије, магија, митолошке представе, ноћна атмосфера из неких дела француског романтизма, бизарни натуралистички мотиви, а нарочито дела француских модерниста Бодлера и Рембоа, чинили су део уметничког наслеђа које су надреалисти признавали. Њих не занима банална реалност, већ неоткривена, а моћна страна људске природе која ту видљиву реалност проузрокује.

Управо зато, у кругу надреалиста снажно је одјекнула Фројдова теорија о људској подсвести, неистраженом подручју људске природе, „*црном континенту*“ .

Манифест надреализма написао је и у часопису „Фигаро“ објавио **Андре Бретон** 1924. године.

У свом програму надреалисти су обухватили неке карактеристике дадаизма, али су и увели неке нове, аутентичне и препознатљиве стилске поступке. Залагали су се за:

- рушење границе између реалног и унутрашњег света, стварног и имагинарног, свесног и несвесног...
- одсуство смисла и нарушавање логике у уметничким остварењима,
- потискивање реда и логике у писању,
- аутоматско писање и праћење тока свести без плана и без обзира на смисао текста који тако настаје,
- истраживање бизарних појава у људској природи и понашању, умоболних стања и слично.

Веровали су да је то прави начин да се допре до скривених истина потиснутих у дубине људске подсвести. Прави природни и слободни човек изобличен је контролом, конвенцијама, нормама и зато их треба

Салвадор Дали, надреализам

срушити. Њихов стваралачки поступак био је потрага за сликом душе, за оним тајанственим садржајима скривеним иза стварности (surréalisme).

Карактеристика надреализма, као и осталих авангардних праваца била је мултимедијалност. Окупљао је писце, сликаре, режисере, кореографе, међу којима су се многи упоредо бавили различитим врстама уметности. Најважнији представници надреализма били су: **Андре Бретон, Луј Арагон, Гијом Аполинер, Салвадор Дали, Пол Елијар Ханс Арп, Ив Танги, Макс Ернст...**

Бранијета Концуловић